

wissenschaften und Technik, XII [Leipzig 1930], s. 45-53) ve diğer makalelerinde eseri muhtelif yönleriyle incelemiştir. Fuat Sezgin, Süleymaniye Kütüphanesi (Fâtih, nr. 3610) ve Tahran Kitâbhâne-i Meclis-i Sinâ (nr. 18420) nüshalarının tipki basımını yapmıştır (Frankfurt 1995). Kitabın İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 659 (1261) tarihli bir nüshası daha bulunmaktadır (AY, nr. 1343).

İdrîsî'nin çağdaşı olan İbn Bîşrûn, onun *Nüzhetü'l-müşâtâk*'tan sonra I. Guillaume için *Ravzü'l-üns ve nüzhetü'n-nefs* adıyla başka bir coğrafya kitabı yazdığını belirtmekle birlikte bu eserin şimdiye kadar herhangi bir yazması tesbit edilememiştir. Ebû'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'da İdrîsî'den aktardığı bazı parçaların bu kitaba ait olması muhtemeldir. Çünkü bu parçalarla *Nüzhetü'l-müşâtâk*'ın aynı konulara ait metinleri birbirinden farklıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Şerîf el-İdrîsî, *Ünsü'l-mühec ve ravzü'l-fürec* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1405/1984, neşreden giriş; İmâdüddin el-İsfahânî, *Harîdetü'l-kaşr: Kısmü şu'arâ'i'l-Mağrib*, Tunus 1970, II, 260; Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân* (nşr. J. T. Reinaud - M. G. de Slane), Paris 1840 → Frankfurt 1992, s. 1; Safedî, *el-Vâfi*, I, 163-164; Sartori, *Introduction*, II/1, s. 410-412; Brockelmann, *GAL*, I, 477; *Suppl.*, I, 876-877; I. Krachkovski, *Târîhu'l-edebi'l-coğrafiyyi'l-'Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşimî), Kahire 1963, I, 279-294; Abdülazîz Sâlim, *et-Târîh ve'l-mü'errihûne'l-'Arab*, İskenderiye 1967, s. 193-194; Nizâr el-Esved, *eş-Şerîf el-İdrîsî*, Dimaşk 1987; Muhammed Abdülgani Hasan, *eş-Şerîf el-İdrîsî*, Kahire 1971; Hannâ el-Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî fi'l-Mağrib*, Beyrut 1982, s. 272-282; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-coğrafiyye ve'l-coğrafiyyin fi'l-Endelûs*, Kahire 1986, s. 165-280; a.mlf., "Description of Egypt by Idrîsî", *Studi Magrebini*, XVI, Napoli 1984, s. 1-53; a.mlf., "Commentary on the Chapters on Egypt of Nuzhat al-Mustâk by al-Sharîf al-İdrîsî", a.e., XVIII (1986), s. 13-60; XX (1988), s. 45-112; Abdullah Kennûn, "eş-Şerîf el-İdrîsî", *Mevsû'atu meşâhîri ricâli'l-Mağrib*, Beyrut 1414/1994, III, nr. 24; Şeşen, *Fihrisü mahtûâtü't-tıbbi'l-İslâmî*, s. 132; Wladyslaw Kubiak, "Some West-and Middle-European Geographical Names According to the Abridgement of Idrîsî's Nuzhat al-Müşâtâk, Known as Makrizî's Ġany al-Azhâr min ar-Rawd al-Mi'târ", *FO*, I/2 (1960), s. 198-208; Giovanni Oman, "A propos du second ouvrage géographique attribué au géographe arabe al-İdrîsî: Le Rawd al-uns wa nuzhat al-nafs", a.e., XII (1970), s. 187-193; a.mlf., "Notizie bibliografiche sul geografo arabo al-İdrîsî (XII secolo) e sulle sue opere", *Studi Magrebini*, XXII, Napoli 1990, s. 9-36; a.mlf., "al-İdrîsî", *El²* (Fr.), III, 1058-1061; Frances Gies, "Al-İdrîsî and Roger's Book", *Aramco World Magazine*, XXVIII/4, Houston 1977, s. 14-19; Mikel de Epalza, "Estudio del texto de al-İdrîsî Alicante", *Sharq*

al-Andalus, II, Alicante 1985, s. 215-232; E. S. Kennedy, "Geographical Latitudes in al-İdrîsî's World Map", *Zeitschrift für die Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, III, Frankfurt 1986, s. 265-268; İbrâhim Hürî, "eş-Şerîf el-İdrîsî coğrafiyyûn mevşûfiyyûn 'âlemiyyûn fi Nüzheti'l-müşâtâk fi'htirâkı'l-âfâk", *el-Meşrik*, LXVI/1, Beyrut 1992, s. 201-234; C. F. Seybold, "İdrîsî", *IA*, V/2, s. 936-937; İnâyettullah Rızâ, "İdrîsî", *DMBİ*, VII, 342-345.

RAMAZAN ŞEŞEN

İDRİSİLER

(الأدارسة)

789-985 yılları arasında
Fas'ta hüküm süren
ilk İslâm hânedanı.

Hânedanın kurucusu, Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın neslinden olup soyu Fas Şeriflerinin bir kolunu meydana getiren İdrîs b. Abdullah (I. İdrîs), Fah Savaşı'nın (169/786) ardından Mağrib'in merkezi Tanca'ya gitmek zorunda kalmıştı. Daha sonra Velîlâ'da Evrebe adlı Berberî kabilesinin desteğiyle kendisine dinî ve siyasî lider olarak biat edilmiş, böylece Velîlâ merkez olmak üzere İdrîsîler'in temelleri atılmıştı (172/789). İdrîs'in oğlu babasının kurduğu Fas'ı başşehir yaptı. Vezirlik, kâtiplik ve kadılık gibi görevleri ihdas ederek devletini Arap-İslâm devleti tarzında teşkilâtlandırdı ve gerçekleştirdiği fetihlerle ülkenin sınırlarını genişletip İdrîsîler'i Mağrib-i Aksâ'nın en güçlü devleti haline getirdi. Kurtuba'da (Cordoba) (202/817-18) ve Tunus'ta (209-211/824-826) meydana gelen isyanlar yüzünden kaçarak Fas'a gelen Araplar'ın devletin üst kademelerinde görevlendirilmesiyle İdrîsîler'in Arap karakteri güçlendi. Devletin sınırları doğuda Şelif nehrine (Cezayir) ve Güney Fas'ta Sûs'a kadar uzanmaktaydı. Ancak onun vefatından hemen sonra hânedan parçalanma sürecine girdi. Veliht olarak yerine geçen büyük oğlu Muhammed, ülkeyi on iki erkek kardeşinden erginlik çağına ulaşan sekiziyle paylaştı. Tilimsân ve civarını ise önceden olduğu gibi Süleyman b. İdrîs evlâdına bıraktı, başşehir Fas ve yöresini kendisine ayırdı. Bu uygulama kısa sürede merkezi otoriteyi zayıflattı ve her biri muhtariyet peşinde koşan mahallî emirliklerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Muhammed'e karşı ilk isyan eden Azemmûr, Tâmesnâ, Şâle ve Selâ'ya hükmeden kardeşi İsâ oldu. Muhammed, onun isyanını bastırmak için Tanca valisi olan diğer kardeşi Kâsım'ı görevlen-

dirdi, onun kabul etmemesi üzerine de Rif bölgesi hâkimi olan kardeşi Ömer'den yardım istedi. Ömer önce İsâ'yı, ardından diğer kardeşi Kâsım'ı mağlûp ederek ikisine ait merkezleri ele geçirdi. 220 (835) yılında Ömer ölünce Muhammed onun idaresindeki merkezleri üç oğlu arasına taksim etti. Ömer'den bir yıl sonra vefat eden Muhammed'in ardından İdrîsî tahtına henüz dokuz yaşındaki oğlu Ali geçti. Yaşının küçüklüğüne rağmen kabile reislerinin saray görevlilerine itaati sayesinde önemli bir sıkıntı yaşanmadı. Erginlik çağına ulaştıktan sonra yönetimi eline alan I. Ali 234'te (849) öldü. Yerine geçen kardeşi I. Yahyâ başarılı yönetimiyle devletin gücünü arttırdı. Başşehir Fas onun zamanında büyük gelişme gösterdi, bölgede bir câzibe merkezi haline geldi ve nüfusu arttı. Fas'ta ve diğer merkezlerde imar faaliyetleri ve ticarî hayat da önemli gelişme kaydetti. I. Yahyâ'nın 249 (863) yılında vefatından sonra yerine geçen oğlu II. Yahyâ zamanında ülkede istikrar bozuldu ve devleti yıkılışa sürükleyen karışıklıklar başladı. Kendisini eğlenceye veren II. Yahyâ'ya karşı isyan eden Abdurrahman b. Ebû Sehl el-Cüzâmî, onu saraydan kaçmak zorunda bıraktı. II. Yahyâ bir süre sonra üzüntüden öldü (252/866).

II. Yahyâ'nın kaçıışı esnasında onunla birlikte gitmeyi reddeden hanımı Atîke, Rif bölgesinin hâkimi olan babasını başşehir çağırması. Bunun üzerine Ali b. Ömer Fas'a gelerek kontrolü sağladı. Böylece taht aynı ailenin Ömer b. İdrîs koluna geçmiş oldu. II. Ali bir süre sonra kuvvetli bir Hâricî isyanıyla karşılaştı. Sufriyye Hâricîleri'nden Abdürrezzâk el-Fihri, başlattığı isyanı genişleterek bölgedeki bazı merkezleri eline geçirdi ve sonunda II. Ali'yi de yendi. II. Ali Evrebe kabilesine sığındı. Ardından Fas'a giren Abdürrezzâk şehrin Endülüs mahallesinde halkın biatını aldı. Ona teslim olmayan Karaviyyîn mahallisi halkı Yahyâ b. Kâsım b. İdrîs'i şehre çağırdı. Fas'a gelerek tahta oturan III. Yahyâ, Hâricîler'i başşehirinden çıkarmayı başardı. Hem şehir halkının hem de Kurtuba'dan sürülen Endülüsülüler'in biatını aldı. Ancak amcası Ömer'in çocuklarıyla giriştiği taht mücadelesi sırasında öldürüldü (292/905). İdrîsîler'in yeni imamı Yahyâ b. İdrîs b. Ömer kısa süre içinde istikrarı sağladı. Tarihçilerin İdrîsîler'in en güçlü hükümdarı olarak tanıttığı IV. Yahyâ adaleti, fazileti ve cengâverliği yanında dinî ilimlerde temayüz etmiş bir

İDRİSİLER

ilim adamıydı. İdrîsîler en geniş sınırlarına onun zamanında ulaştı. Sarayı Endülüs ve diğer İslâm ülkelerinden gelen âlim ve şairlerle doldu.

İdrîsîler, IV. Yahyâ'nın son zamanlarının da önemli iki dış tehlikeyle yüzyüze geldiler. Yahyâ'nın saltanatının ilk yıllarında İfrîkiye'de kurulmuş olan Fâtımîler güclerini arttırmış, Cezayir'i aldıktan sonra bütün Mağrib'i ele geçirmek için İdrîsî topraklarına yönelmişlerdi. Diğer taraftan Endülüs Emevî Devleti bölge üzerine güçlü ordular sevk etmeye başlamıştı. IV. (X.) yüzyılın başından itibaren İdrîsîler'e ait şehirler birbiri ardınca bu iki devletten birinin eline düşmeye başladı. İdrîsî emirleri bazan direnerek, bazan da kuvvetli olan tarafa itaat ederek varlıklarını sürdürmeye çalıştılar.

Fâtımî kumandanı Mesâle b. Habbûs el-Miknâsî karşısında ağır bir yenilgiye uğrayan IV. Yahyâ, sonunda Fâtımîler'e itaati ve onlara vergi ödemeyi kabul etmek zorunda kaldı. Mesâle, Fas'a ikinci gelişinde kendisini karşılamaya gelen IV. Yahyâ'yı tutuklatarak İdrîsî yönetimine son verdi ve Reyhân el-Kutâmî'yi Fas valiliğine getirdi. IV. Yahyâ'nın tahttan uzaklaştırılmasından üç ay sonra İdrîsî ailesinden Haccâm lakabıyla meşhur Hasan b. Muhammed b. Kâsım, gerçekleştirdiği bir isyanla Fâtımî valisini Fas'tan çıkarıp tahtı geri almayı başardı (310/922). Ardından Mûsâ'nın üzerine giderek onu da ağır bir hezime uğrattı, fakat tekrar karşısına çıkan Mûsâ'ya yenilince Fas şehrine sığınmak zorunda kaldı. Ancak orada bırakmış olduğu vekilinin ihanetine uğradı. Şehre girmesine izin vermeyen ve Fâtımîler'e bağlı olduğunu açıklayan bu kişi tarafından yakalanıp tevkif edildi. Böylece İdrîsîler'in merkezi tekrar Fâtımîler'in eline geçti (313/925).

Fâtımî Valisi Mûsâ b. Ebû'l-Âfiye, üç yıl içinde İdrîsîler'e ait merkezlerin hemen tamamını hâkimiyeti altına aldı. Direnen İdrîsî güçleri Rif dağındaki Hacerünnesr Kalesi'ne sığındı (317/929). Kaleyî muhasara eden Mûsâ başarısız olunca bir miktar kuvvet bırakarak oradan ayrıldı ve aynı yıl içinde Fâtımîler'e itaati terkederek hutbeyi Mağrib-i Aksâ ve Sebte'yi (Ceuta) ele geçirmeye çalışan Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman adına okuttu. Fakat daha sonra üzerine gönderilen Humeyd b. Yesâl kumandasındaki Fâtımî ordusu karşısında ağır bir hezime uğradı ve Fas şehrine çekildi. Bunu fir-

sat bilen Hacerünnesr Kalesi'ndeki İdrîsîler, Mûsâ'nın bıraktığı kuvvetleri püs-kürterek bölgeye gelen Fâtımî ordusuna katıldılar (323/935) ve onların yardımıyla Fas şehri hariç atalarına ait toprakların büyük bölümünü geri aldılar. Bu sırada İdrîsîler'in liderliğini yapmakta olan Kâsım Kennûn b. Muhammed b. Kâsım başşehir olarak Hacerünnesr'i seçti. Ömer b. İdrîs evlâdından olan Rif ve Sebte İdrîsîleri ise Sebte'yi merkez edinerek ayrı bir idare kurdular ve Endülüs Emevîleri'ne bağlılıklarını açıkladılar. Kâsım Kennûn vefatına kadar (337/948) Fâtımîler'e tâbi olarak hüküm sürdü. Kâsım'ın yerine âlim, âdil ve fâzıl bir emir olarak tanınan oğlu Ebû'l-Ayş Ahmed geçti. Ebû'l-Ayş, Fâtımîler'den ayrılarak Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman'a itaat ettiğini açıklamakla beraber Tanca'yı ona vermedi. Bunun üzerine Endülüs Emevî kuvvetleri şehri zaptetti. Ebû'l-Ayş'ın elinde sadece Edayle ve Basra kaldı. Ebû'l-Ayş daha sonra iktidarı kardeşi II. Hasan'a devretti (343/954). Fâtımîler tarafından Mağrib seferine memur edilen meşhur kumandan Cevher es-Sıkkî Fas üzerine yürüyüp şehri kuşattı (Şâban 349 / Ekim 960) ve kumandanlarından Zîrî b. Menâd es-Sanhâcî'nin kahramanlığı sayesinde burayı ele geçirdi (20 Ramazan 349 / 13 Kasım 960). Bu zafer sayesinde Tanca ve Sebte dışında bütün Mağrib kısa bir süre için de olsa Fâtımî hâkimiyeti altına girmiş oldu. II. Hasan da Fâtımîler'e tâbi olmak zorunda kaldı. Ancak ordunun çekilmesinden sonra tekrar Endülüs Emevîleri'ne bağlandığını ilân etti (349/960). On bir yıl sonra Fâtımî kumandanı Bulukîn b. Zîrî karşısında âciz kalınca bu defa ordusuna katılıp onunla birlikte Endülüs Emevîleri'ne karşı savaştı. Bu tavrı yüzünden kendisini cezalandırmak isteyen Endülüs Emevî Halifesi II. Hakem, Gâlib b. Abdurrahman es-Sıkkî kumandasında büyük bir orduyu onun üzerine gönderdi. II. Hasan bu orduya yenildi ve 363'te (974) Hacerünnesr Kalesi'nde Endülüs Emevî kuvvetlerine teslim oldu. Gâlib, II. Hasan ve 700 adamıyla birlikte Kurtuba'ya döndü (364/975). Mağrib'de hutbe Endülüs Emevî halifesi adına okunmaya başlandı. II. Hasan iki yıl sonra Endülüs'ten çıkarılınca Mısır'a giderek Fâtımî sarayına sığındı. 373'te (984) Fâtımî halifesi onu Mağrib-i Aksâ valiliğine tayin etti ve emrine verdiği orduyla ailesine ait toprakları geri alması için Mağrib'e gönderdi. Fâtımîler'in İfrîkiye valisiyle bölgedeki bazı Berberî kabi-

leleri tarafından desteklenen II. Hasan, Sebte civarında Endülüs Emevî ordusuna yenilince eman dilemek zorunda kaldı. Ordu kumandanı onun itaatini kabul etti ve beraberinde Kurtuba'ya götürmek üzere yanına aldı. Ancak yolda Hâcib İbn Ebû Âmir el-Mansûr tarafından gönderilen adamlar tarafından öldürüldü (375/985). II. Hasan'ın ölümüyle Mağrib-i Aksâ'da hüküm süren İdrîsî hânedanı sona ermiş oldu. Daha sonra bu aileden Ömer b. İdrîs'in neslinden gelen Ali b. Hammûd, Endülüs'te Emevî Devleti'nin zayıflamaya başladığı sırada ortaya çıkan mülûkû't-tavâifin en önemlilerinden biri olan Hammûdîler hânedanını kurmuştur.

İDRİSİ EMİRLERİ

I. İdrîs	172 (789)
II. İdrîs	177 (793)
Muhammed b. II. İdrîs	213 (828)
I. Ali b. Muhammed	221 (836)
I. Yahyâ b. Muhammed	234 (849)
II. Yahyâ b. Yahyâ	249 (863)
II. Ali b. Ömer b. İdrîs	252 (866)
III. Yahyâ b. Kâsım b. İdrîs	?
IV. Yahyâ b. İdrîs b. Ömer	292 (905)
I. Hasan b. Muhammed el-Haccâm	310-313 (922-925)
Kâsım Kennûn	?
Ebû'l-Ayş Ahmed b. Kennûn	337 (948)
II. Hasan b. Kennûn	343-364 (954-974), 373-375 (984-985)

İdrîsîler, bölgede İslâm dini ve Arapça'nın yayılması hususunda önemli rol oynamışlardır. II. İdrîs zamanında Kurtuba ve Kayrevan'daki isyanlardan kaçan kalabalık Arap mülteciler başşehir Fas'a yerleştirildi. Bu mülteciler sayesinde ülkede Arap-İslâm havası canlandı, Arapça din ve kültür dili haline geldi. Kurtuba ve Kayrevan'dan gelen âlimler sayesinde Fas Mağrib'in en önemli ilim merkezi oldu. Başta Fas olmak üzere Asîle, Aklâm, Hacerünnesr gibi çok sayıda yeni şehir kurran İdrîsî emirleri bu şehirleri mimari eserlerle süslediler. İdrîsîler döneminde Fas bölgenin en büyük ilim, medeniyet ve kültür merkezi oldu. Mağrib'in bütün yörelerinden ve Endülüs'ten talebeler Fas'a akın ettiler. Fas şehri siyasî, dinî ve iktisadî merkez olma kimliğini asırlar boyu sürdürdü. İdrîsîler döneminde yirmiden fazla şehirde sikke darbedilmiş olmasından da anlaşılacağı gibi İdrîsî emirleri ülkede ticarî hayatı canlandırdılar. Ayrıca başta pamuk olmak üzere Doğu'nun pek çok bitki türünü Mağrib'e getirerek tarı-

mi geliştirdiler. İdrîsîler zamanında Fas şehrinde Câmiu'l-eşyâh (192/808), Câmiu's-şürefâ (193/809) ve Câmiu'l-Endelûs (245/859) yanında birçok han ve hamam inşa edildi. Yapımına bu devirde başlanan Câmiu Fâtıma'nın (242/857) adı daha sonra Zenâtelar tarafından Karaviyyîn olarak değiştirilmiştir.

Tarihçiler, İslâmiyet'in Mağrib'de yayılmasında büyük rol oynayan İdrîsî emirlerinin Zeydiyye mezhebine mensup olduklarını, ancak taassuba kapılmayıp ülkelelerinde diğer mezhep mensuplarına karşı da hoşgörölü davrandıklarını ve bilhassa zamanla bölgede hâkim mezhep haline gelecek Mâlikî mezhebinin fakihlerine destek verdiklerini belirtirler. İdrîsî emirlerinin imam veya emir unvanını kullandıkları kaydedilir. Ömerî, Makrîzî ve Safedî ise I. İdrîs'i halife unvanıyla anmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 82-84, 210-216; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, V, 49; İbn Ebû Zer', *el-Enisû'l-muğrib*, Rabat 1973, s. 15-95; Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr* (nşr. Muhammed el-Ya'îlâvî), Beyrut 1411/1991, II, 10; İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 12-17; VI, 216-220; Muhammed b. Ali es-Senûsî, *ed-Dürerü's-seniyye fî aḥbârî's-sü'lâleti'l-İdrîsiyye*, Beyrut 1980; Selâvî, *el-İstikşâ*, I, 147-226; Ahmed el-Halebî, *ed-Dürü'n-nefis ve'n-nürü'l-enîs fî menâkıbı Mevlâ İdrîs b. İdrîs*, Fas 1300; R. Le Tourneau, *Fès avant le protectorat*, Casablanca 1949; a.mlf., "Fäs", *EI*² (İng.), II, 818; D. Eustache, *Corpus des dirhams idrisites*, Rabat 1970, s. 71; a.mlf., "Idrisids", *EI*² (İng.), III, 1035-1037; Muhammed Vülid Dâdâh, *Mefhûmü'l-mülk fî'l-Mağrib*, Beyrut 1977, s. 33-39; Abdülazîz Sâlim, *el-Mağribü'l-kebîr*, Beyrut 1981, II, 465-503; İsmâil el-Arabî, *Devletü'l-Edârise: Mülûkû Tilemsân ve Fäs ve Kırṭuba*, Beyrut 1403/1983, s. 165-172; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târîḥ*, Dârülbeyzâ 1405/1984, I, 95-146; Sa'dûn Abbas Nasrullah, *Devletü'l-Edârise fî'l-Mağrib*, Beyrut 1407/1987; a.mlf., *Devletü'l-Edârise fî'l-Mağrib ve'l-Endelûs*, Beyrut 1996; Mahmûd İsmâil, *el-Edârise fî'l-Mağribi'l-aḫşâ*, Küveyt 1409/1989; a.mlf., "Mülâhazât ḥavle târîḥi'l-Edârise", *el-Hayâtü's-seḫfiyye*, sy. 5, Tunus 1979, s. 4-13; Hüseyin Münis, *Târîḥü'l-Mağrib*, Beyrut 1992, I/1, s. 369-419; Abdülhamîd Hâciyât, "Târîḥü devleti'l-Edârise min ḥilâli kitâbi Nazmî'd-dürer ve'l-ḫıḳyân li-Ebî 'Abdillâh et-Tenesî", *Mecelletü't-Târîḥ*, sy. 2, Cezayir 1980, s. 5-47; Abdülfatîf es-Sa'dânî, "İdrîs el-İmâm münş'û devle ve bâi's-şü da'Ve", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb ve'l-'ulûmi'l-insâniyye bi-Fäs*, sy. 4-5, Dârülbeyzâ 1980-81, s. 7-32; Abdülvehhâb İbn Mansûr, "Nuşûş cedide 'ani'l-Edârise", *el-Akademîyye*, sy. 10, Rabat 1993, s. 75-82; H. Terrasse, "Fäs", *EI*² (İng.), II, 821; G. Yver, "al-Mağrib", a.e., V, 1189; Muhammed Zenîber, "el-Edârise", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Rabat 1410/1989, I, 217-219; Mehmet Özdemir, "Hammûdîler", *DİA*, XV, 496-497; Sâdik Seccâdî, "Âl-i İdrîs", *DMBİ*, I, 561-565.

MUHAMMED REZÛK

İDRİSİYYE

(الإدرسية)

Ahmed b. İdrîs el-Fâsî'ye

(ö. 1253/1837)

nisbet edilen bir tarikat

(bk. AHMED b. İDRİS).

İDVÎ

(الدوى)

Hasen el-İdvî el-Hamzavî el-Mâlikî

(ö. 1303/1886)

Mısırlı âlim.

1221'de (1806) Yukarı Mısır'ın Minye vilâyetine bağlı Megâga kazasının İdve köyünde doğdu. Kur'an-ı Kerim'i ezberledikten sonra Şeyh İbrâhim eş-Şulkâmî vasiyetiyle Halvetiyye tarikatına intisap etti. Şeyhin tavsiyesiyle eğitimini 1236 (1821) yılından itibaren Câmiatü'l-Ezher'de sürdürdü. Burada Ahmed Minnetullah, Muhammed el-Emîrû's-sagîr, Burhan el-Kuveysinî ve Mustafa el-Bulâkî gibi hocalardan fıkıh, tefsir, hadis, edebiyat ve mantık okudu. Bu arada Halvetî şeyhi Muhammed es-Sibâî ve Muhammed Fethullah'tan el alan İdvî daha sonra Şâzeliyye tarikatına da girdi.

Hasan el-İdvî, Ezher'deki tahsilini tamamlayınca (1241/1826) burada hoca olarak ders vermeye başladı. 1256'da (1841) Mehmed Ali Paşa'nın Ezherliler'den oluşan bir şeref kıtası oluşturma projesine karşı çıkarak kendisine önemli gelir getiren büyük arazisinin bulunduğu köyüne gitti. Mehmed Ali Paşa birkaç ay sonra bu projeden vazgeçtiyse de İdvî geri dönmedi. Köyünde bir cami yaptırdı, eğitim faaliyetini sürdürdü. Bu arada dostluk kurduğu Orta Mısır valisini, bölgesindeki âlim ve öğrencilerin askerlik vazifesinden muaf tutulması konusunda ikna etti. 1260'ta (1844) Ezher'e geri döndü.

Bağımsız bir karaktere sahip olan ve döneminde Mısır'ın önde gelen Mâlikî âlimleri arasında sayılan İdvî, bu mezhebin Mısır'daki imamı Şeyh Muhammed İlîş'in kendisinden verdiği bir fetvayı geri çekmesini istemesi üzerine onunla anlaşmazlığa düştü. Bunun üzerine Şeyh İlîş, İdvî'nin ders vermesini engellemeye çalıştı. Sultan Abdülazîz'in 1280 (1863) yılında Mısır'ı ziyareti sırasında, Hidiv İsmâil tarafından Ezher şeyhi Seyyid el-Arûsî, Şeyh es-Sekkâ ve Şeyh İlîş ile birlikte Hasan el-İdvî de Kahire ulemâsı adına sultana selâmlamakla görevlendirildi. Ancak

İdvî, Abdülazîz'in huzuruna çıktığında kendilerine öğretilen protokol kurallarına uymayıp sultana "emîrû'l-mü'minin" diye hitap etti; ayrıca yöneticilerin Peygamber'in halifeleri olarak emirleri altındaki insanlara nasıl davranmaları gerektiğine dair bazı sözler söyledi. Zor durumda kalan hidiv İdvî'yi engellemeye çalıştıysa da onun bu tavrını beğenen sultan kendisine bir hil'at ile 1000 altın cüneyh vererek mükâfatlandırdı.

Daha sonra Hidiv İsmâil ile iyi münasebetler kuran İdvî, İngilizler'e yakın olduğu için halk tarafından seilmeyen Nubar Paşa hükümeti zamanında paşaya karşı camilerde vaaz verdi. 1281'de (1865) hacca gitti. Nisan 1297'de (1879) Hidiv İsmâil'in, Sir Rivers Wilson'un ekonomik planına karşı hazırlattığı Lâihatü'l-vataniyye'nin kabul edilmesinde hazır bulundu. İlerlemiş yaşına rağmen Ahmed Urâbî Paşa ile birlikte İngilizler'le mücadele eden âlimlerin başında yer aldı ve 1300'de (1882) mecliste bütün âlimlerin temsilcisi olarak Hidiv Tefvik'in görevden alınması çağrısında bulundu. Hidiv Tefvik'in İngilizler tarafında yer almasından sonra bazı ulemâ ile birlikte ona güvenilmemesi gerektiğine dair bir fetva hazırladı. Urâbî isyanının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine ayaklanmaya katılan diğer âlimler gibi İdvî de yakalanarak hapsedildi ve bütün imtiyazları elinden alındı. Sorgusu yapıldıktan sonra hapisten çıkarılarak köyünde oturmaya mecbur tutuldu. 1303 yılı Ramazanının 27. gecesini (28-29 Haziran 1886) Kahire'de vefat etti ve Hz. Hüseyin Meşhedi yakınında yaptırdığı caminin hazîresine defnedildi.

Eserleri. 1. *İrşâdû'l-mürîd fî ḫulâşati 'ilmi't-tevhîd* (Bulak 1272, 1273, 1282; Kahire 1272, 1273, 1283, 1297). Anonim bir eser olan *'Aḫidetü Ehli's-sünne*'ye yazdığı bir şerh olup kendisinden başka Abdülhâdî Necâ el-Ebyârî, Ahmed Şerefeddin el-Mersafî ve Zeyn el-Mersafî de kitap için birer hâşiye kaleme almışlardır. 2. *el-Cevherü'l-ferîd 'alâ İrşâdî'l-mürîd* (Bulak 1277, 1282, 1297; Kahire 1297). 3. *Tebşîratü'l-kuḫât ve'l-iḫvân fî vaḏ'i'l-yed ve mâ yeşhedü lehû mine'l-burhân* (Bulak 1276; Kahire 1281). 4. *Kenzü'l-meḫâlib fî faẓli'l-Beyti'l-ḫarâm ve'l-hicr ve's-şâzervân ve mâ fî ziyâreti'l-kabrî's-şerîf mine'l-me'ârib* (Kahire 1279, 1282). Emir Abdülkâdir el-Cezâirî'nin hacca dair sorduğu sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır. 5. *el-Feyzü'r-Rahmânî bi-şerḥi'l-İmâm 'Abdilbâkî ez-Zürkânî* (Kahire 1281, 1288, 1299). Zürkânî'nin,